

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ

Πολιτισμός
για όλους.
Μουσεία
και μνημεία
χωρίς
αποκλεισμούς.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ

29-30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2018

Στους αγαπημένους συναδέλφους Πάνο Βοσνίδη, Ιουλία Γαβριηλίδου και Λιάνα Στεφανή,
που τόσο πρόωρα έφυγαν από κοντά μας, για την καθοριστική συμβολή τους
στο πεδίο της Μουσειακής Εκπαίδευσης.

Πολιτισμός
για όλους.
Μουσεία
και μνημεία
χωρίς
αποκλεισμούς.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ:

Δρ Λαζαρίδου Αναστασία, Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων,
Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Δρ Κατελέακη Ανδρομάχη, Προϊσταμένη του Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας
Δρ Σακαλή Όλγα, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ:

Αστρινάκη Άννα, Φιλολόγος

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ-ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πίστας Σπήλιος, Γραφίστας

ΕΚΔΟΣΗ:

ΥΠΠΟΑ - ΔΑΜΕΕΠ

ISBN: 978-960-386-454-7

© 2020 ΥΠΠΟΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Οι φωτογραφίες της έκδοσης προέρχονται από το φωτογραφικό αρχείο του ΥΠΠΟΑ και των συγγραφέων.
Απαγορεύεται η οποιαδήποτε μερική ή ολική ανατύπωση χωρίς την άδεια του εκδότη.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας της Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού διοργάνωσε την Επιστημονική Διημερίδα με τίτλο «Πολιτισμός για όλους: Μουσεία και μνημεία χωρίς αποκλεισμούς» στις 29 και 30 Νοεμβρίου του 2018 στην Αθήνα.¹

Η διημερίδα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της κεντρικής στρατηγικής της Διεύθυνσης, η οποία στοχεύει στη δημιουργία μιας μόνιμης και συνεχώς ανατροφοδοτούμενης εκπαιδευτικής και επικοινωνιακής πολιτικής του Υπουργείου απέναντι σε ομάδες με χαρακτηριστικά κοινωνικής απομόνωσης, οι οποίες κατά κανόνα αποκλείονται ή παρεμποδίζονται από τη μουσειακή εμπειρία (ΑμΕΑ, μετανάστες, πρόσφυγες, κρατούμενοι και κρατούμενες σε καταστήματα κράτησης, ψυχικά ασθενείς, τοξικοεξαρτημένα άτομα κ.ά.).

Μία ημέρα πριν, στις 28 Νοεμβρίου του 2018, στον ίδιο χώρο, υλοποιήθηκε, επίσης από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας, το κλειστό σεμινάριο και εργαστήριο σχεδιασμού εκπαιδευτικών δράσεων σε καταστήματα κράτησης με τον τίτλο «Πολιτισμός χωρίς δεσμά», για τους υπαλλήλους του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Το σεμινάριο είχε ως στόχο να γνωρίσει στους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων και τα Μουσεία της επικράτειας τις θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές σχεδιασμού αρχαιολογικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, προκειμένου να απευθυνθούν με τα κατάλληλα επιστημονικά εργαλεία σε κρατούμενους και κρατούμενες φυλακών.²

Σκοπός και των δύο διεπιστημονικών συναντήσεων ήταν, αφενός, να παρουσιαστούν οι ποικίλες δράσεις των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού που υλοποιούνται σε κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες και, αφετέρου, να δοθούν από ειδικούς επιστήμονες στοιχεία της θεωρίας και της μεθοδολογίας για τον σχεδιασμό τέτοιου είδους δράσεων.

Ευχαριστούμε θερμά τους εκπροσώπους των υπουργείων, των πανεπιστημίων και των άλλων φορέων, καθώς και όλους τους ομιλητές και της ομιλήτριες, που με ενθουσιασμό αποδέχτηκαν την πρόσκληση του Τμήματος να λάβουν μέρος στις παραπάνω διεπιστημονικές συναντήσεις, ώστε να ξεκινήσει ένας γόνιμος και δημιουργικός επιστημονικός διάλογος αναφορικά με τις εξωστρεφείς επικοινωνιακές και εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου σε κοινωνικά αποκλεισμένες κοινότητες. Ευχαριστούμε, επίσης, τη Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών για τη φιλοξενία των δύο επιστημονικών συναντήσεων. Ευελπιστούμε ότι η παρούσα ψηφιακή έκδοση, σε συνδυασμό με την έντυπη του σεμιναρίου, θα αποτελέσει σημαντική βιβλιογραφική αναφορά, θα συμβάλει ουσιαστικά στην πρόωθηση, ανάπτυξη και συστηματοποίηση σχεδιασμού και υλοποίησης δράσεων για κοινωνικά ευάλωτες ή αποκλεισμένες ομάδες και, κυρίως, θα ενισχύσει την ευαισθητοποίηση των φορέων και των υπηρεσιών προς αυτήν την κατεύθυνση.

Οι επιμελήτριες της έκδοσης
Ανδρομάχη Κατσελάκη, Όλγα Σακαλή

¹ Την ομάδα εργασίας της διημερίδας αποτέλεσαν οι: κ. Ό. Σακαλή, κ. Α. Τσιτούρη, αρχαιολόγοι-μουσειολόγοι και κ. Τ. Φουρτούνη, μουσειολόγος. Τη γραφιστική επιμέλεια είχαν ο κ. Β. Δημόπουλος, ο κ. Σ. Πίστας και η κ. Ειρ. Χαραλαμπίδη. Τέλος, υπεύθυνες για τη γραμματειακή υποστήριξη ήταν η κ. Κ. Γεωργαλή και η κ. Γ. Κόλλια.

² Τα Πρακτικά του Σεμιναρίου έχουν εκδοθεί από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας και ελπίζουμε ότι αποτελούν ήδη πολύτιμη βιβλιογραφική συμβολή από πλευράς των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στη διεπιστημονική προσέγγιση αυτών των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

ΜΥΡΣΙΝΗ ΖΟΡΜΠΑ

τ. Υπουργός Πολιτισμού και Αθλητισμού V

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ

τ. Γενική Γραμματέας Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού VII

ΕΥΤΥΧΗΣ ΦΥΤΡΑΚΗΣ

τ. Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής
Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων IX

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Προϊσταμένη Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής
Κληρονομιάς Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού XI

ΔΗΜΗΤΡΑ ΝΙΚΟΥ

Προϊσταμένη Διεύθυνσης Κοινωνικής Ένταξης και Κοινωνικής Συνοχής
Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης XIII

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΙΤΣΕΝΤΖΑΤΟΣ

Προϊστάμενος Διεύθυνσης Κοινωνικής Ένταξης
Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής XV

ΜΑΡΙΛΥ ΧΡΙΣΤΟΦΗ

Τοπογράφος Μηχανικός, Εμπειρογνώμων Προσβασιμότητας
Συνεργάτης Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία (ΕΣΑμεΑ) XIX

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ

Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων
και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού XXI

1η ΕΝΟΤΗΤΑ

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΑΝΑΡΗ

Θεωρητικές αρχές σχεδιασμού και εφαρμογές διαφοροποιημένων
εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε μουσεία για Άτομα με Αναπηρία 1

2η ΕΝΟΤΗΤΑ

ΕΛΕΝΑ ΜΠΑΖΙΝΗ

Εκπαιδευτικά προγράμματα για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά.
Αποτίμηση της εμπειρίας από την εφαρμογή τους σε πολυπολιτισμικές σχολικές ομάδες 13

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΓΑΒΡΙΝΑ Μουσείο επί ίσοις όροις... φιλικές προς Άτομα με Αναπηρία δράσεις από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.....	19
ΕΛΕΝΗ ΑΣΗΜΑΚΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΗ, ΜΑΡΙΑ ΜΕΞΗ, ΙΩΑΝΝΑ ΒΛΑΧΟΥ Πρωταγωνιστές στον μύθο: Ανακαλύπτουμε τα μνημεία, ταξιδεύουμε στην ιστορία. Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής (πρώην Β' ΕΠΚΑ) στη Λαυρεωτική για αλλοδαπούς και παλιννοστούντες μαθητές.....	25
ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΕΛΙΤΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΛΑ ΧΑΒΕΛΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΥ Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών ως ψηφίδα συγκρότησης ενός κοινωνικού ιστού με συνδετικό υλικό το αξιακό απόθεμα της πολιτιστικής κληρονομιάς Η «Ανθρώπινη Αλυσίδα» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών.....	31
ΙΩΑΝΝΑ ΓΚΟΥΡΤΖΙΟΥΜΗ, ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΚΑΤΣΑΝΔΡΗ, ΕΙΡΗΝΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Απόπειρες προσέγγισης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στην αρχαιολογική συλλογή και τον περιβάλλοντα χώρο του Θολωτού Τάφου Αχαρνών.....	39
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΡΕΦ Μορφές δράσεων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων για αποκλεισμένες ομάδες.....	45
3η ΕΝΟΤΗΤΑ	
ΜΑΡΙΑ ΦΑΡΜΑΚΗ Οι εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κιλκίς για τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, στόχοι και αποτελέσματα.....	53
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ, ΒΑΣΩ ΤΟΥΛΗ, ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ, ΑΣΗΜΙΝΑ ΤΣΙΑΚΑ, ΝΕΚΤΑΡΙΑ ΑΛΕΞΙΟΥ, ΜΑΤΙΝΑ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΟΥΛΗ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΖΑΧΟΥ Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας, ένα μουσείο ανοιχτό σε όλους.....	61
ΜΑΙΡΗ ΤΣΟΥΛΑΚΟΥ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΜΟΥΡΑΝΗ «Ανα-κυκλώνοντας την Ιστορία». Δράσεις στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας με τη θεραπευτική ομάδα ΚΕΘΕΑ-ΚΥΤΤΑΡΟ.....	67
ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ Εκπαιδευτικό πρόγραμμα από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ξάνθης για ενηλίκους της μουσουλμανικής μειονότητας.....	75
ΕΥΗ ΠΙΝΗ Μέσα στο μουσείο... όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί.....	81
4η ΕΝΟΤΗΤΑ	
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΑΛΒΑΝΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΚΛΙΝΑΚΗ, ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΛΙΔΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ «Καλώς τους». Βιωματικές δράσεις χωρίς αποκλεισμούς στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας.....	87
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΛΙΑΜΠΑΣ, ΖΩΗ ΜΠΙΛΛΗ Δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης για ειδικές ομάδες κοινού. Ιστορικό, στόχοι, προοπτικές.....	95
ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΝΑΟΥΜ Οργανώνοντας έκθεση με τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας του Νομού Φλώρινας.....	101
ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΨΑΛΤΗ, ΑΝΘΟΥΛΑ ΤΣΑΡΟΥΧΑ, ΜΑΡΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ανακαλύπτοντας μοντέλα κοινωνικής ένταξης. Δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Φωκίδος για μουσεία και μνημεία χωρίς αποκλεισμούς.....	107

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΙΛΙΔΑΚΗΣ, ΕΥΑΝΘΙΑ ΤΕΓΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΒΡΙΛΑΚΗΣ Όταν το κοινό εμπλέκεται: Από την αφήγηση στη δραματοποίηση. Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων με τη Μονάδα Συμβουλευτικής Χανίων ΚΕΘΕΑ-Αριάδνη.....	113
---	-----

5η ΕΝΟΤΗΤΑ

ΣΟΦΙΑ ΓΙΟΒΑΝΟΓΛΟΥ Οι δράσεις πολιτισμού στις φυλακές και η επίδρασή τους στην αποχή από το έγκλημα.....	125
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Απεξάρτηση στη φυλακή, τέχνη και κοινωνία.....	133

6η ΕΝΟΤΗΤΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΚΑΒΑΣ «Είμεθα ένα κράμα εδώ Σύριοι, Γραικοί, Αρμένιοι, Μήδοι». Οι δράσεις του Νομισματικού Μουσείου ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό.....	143
ΓΙΑΝΝΑ ΒΕΝΙΕΡΗ, ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ-ΛΟΥΚΙΑ ΧΩΡΕΜΗ Συμβιώνοντας με κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες στην οδό Τοσίτσα.....	153
ΔΗΜΗΤΡΑ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗ Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες: το παράδειγμα μιας εκπαιδευτικής δράσης και μιας έκθεσης φωτογραφίας.....	161

7η ΕΝΟΤΗΤΑ

ΜΑΡΙΑ ΣΕΛΕΚΟΥ, ΝΕΚΤΑΡΙΑ ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗ Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο για όλους.....	171
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ Η έννοια του μη αποκλεισμού και η διαχείρισή του από τα μουσεία. Το παράδειγμα του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης.....	177
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΣΝΙΔΗΣ, ΣΤΑΘΗΣ ΓΚΟΤΣΗΣ Το μουσείο πάει στη φυλακή. Μια δράση του Βυζαντινού Μουσείου στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα.....	183
ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού: Ένα ευρωπαϊκό, δημόσιο μουσείο προσβάσιμο σε όλους.....	189

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ	198
---	-----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	204
-----------------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	208
------------------------------------	-----

ΑμεΑ	Άτομα με Αναπηρία
ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΑΣΚΤ	Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών
ΓΓΝΓ	Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
ΓΔΑΠΚ	Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
ΔΑΜΕΕΠ	Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
ΔΙΝΕΠΟΚ	Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς
ΔΚΕΚΣ	Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης και Κοινωνικής Συνοχής
ΔΜΕΕΜΠΚ	Διεύθυνση Μελετών και Εκτέλεσης Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτηρίων
ΔΟΜ	Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης
ΔΤΠΠΑ	Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών
ΔΥΕΠ	Δομή Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων
ΕΑΜ	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
ΕΓΠΣ	Ενιαίο Γεωπληροφοριακό Σύστημα
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕΕΚ	Εργαστήριο Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης
ΕΘ	Εθνικό Θεάτρο
ΕΚΨΨΥ	Εταιρεία Κοινωνικής Ψυχιατρικής και Ψυχικής Υγείας
ΕΛΕΠΑΠ	Εταιρεία Προστασίας και Αποκατάστασης Αναπήρων Προσώπων
ΕΛΚΕΘΕ	Ελληνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών
ΕΛΣ	Εθνική Λυρική Σκηνή
ΕΜ	Εθνικός Μηχανισμός
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο
ΕΝΕΕΓΥΛ	Ενιαίο Ειδικό Επαγγελματικό Γυμνάσιο-Λύκειο
ΕΟΠΠΕΠ	Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού

ΕΠΑΛ	Επαγγελματικό Λύκειο
ΕΠΚΑ	Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
ΕΣΑμεΑ	Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία
ΕΣΕ	Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη
ΕΣΚΕ	Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Ένταξης
ΕΣΠΑ	Εταιρικό Σχέδιο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης
ΕΥΣΕΚΤ	Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου
ΕΦΑ	Εφορεία Αρχαιοτήτων
ΕΦΑΑΝΑΤ	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής
ΚΑΠΗ	Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων
ΚΔΗΦ	Κέντρο Δημέρευσης-Ημερήσιας Φροντίδας
ΚΕΑΤ	Κέντρο Αποκατάστασης και Εκπαίδευσης Τυφλών
ΚΕΜ	Κέντρο Ένταξης Μεταναστών
ΚΚ	Κέντρα Κοινότητας
ΚΥΣΚΟΙΠ	Κυβερνητικό Συμβούλιο Κοινωνικής Πολιτικής
ΜΒΠ	Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΜΨΑ	Μονάδες Ψυχοκοινωνικής Αποκατάστασης
ΠΑΔΕΔΕ	Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
ΠΠ	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
ΠΕΠ	Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα
ΠΣΤ	Πανελλήνιος Σύνδεσμος Τυφλών
ΣΔΕ	Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας
ΣΕΑ	Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων
ΣΕΑΒ	Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών
ΣΜΕ	Σύλλογος Μουσειοπαιδαγωγών Ελλάδας
ΤΑΠΑ	Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων
ΤΕΠΕ	Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας
ΤΠΕ	Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών
ΥΔΔΑΔ	Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ΥΜΕΠΟ	Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής
ΥΠΑΒΜΘ	Υπουργείο Παιδείας Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων
ΥΠΠΟΑ	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

βλ.	βλέπε
επιμ.	επιμελητής/τρια έκδοσης
κ.ά.	και άλλα, και άλλοι, και άλλους
κ.λπ.	και λοιπά
κ.ο.κ.	και ούτω καθεξής

Απεξάρτηση στη φυλακή, τέχνη και κοινωνία.

Το παρόν κείμενο διερευνά τους τρόπους διά μέσου των οποίων η τέχνη μπορεί να συνεισφέρει, σε συνδυασμό με τη θεραπεία, στο πλαίσιο μιας θεραπευτικής κοινότητας στη φυλακή, στην απεξάρτηση χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται μία μελέτη περίπτωσης κατά την οποία η τέχνη αξιοποιήθηκε προκειμένου έγκλειστοι χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών να επεξεργαστούν τραυματικά γεγονότα των μελών σε μία θεραπευτική κοινότητα η οποία λειτουργεί εντός του σωφρονιστικού συστήματος. Η τέχνη αποτελεί ισχυρό μέσο που –σε συνδυασμό με τη θεραπεία απεξάρτησης– μπορεί στο πλαίσιο ενός ασφαλούς περιβάλλοντος, να προσφέρει την ευκαιρία σε έγκλειστους χρήστες ουσιών να διερευνήσουν τα συναισθήματα, τις εμπειρίες, τις παραδοχές και τα ψυχικά τους τραύματα. Επιπλέον, η τέχνη δίνει τη δυνατότητα μετασχηματισμού των τραυματικών εμπειριών και απόκτησης νόηματος διά μέσου αυτών. Ο φόβος, η ενοχή, η απομόνωση και η ματαίωση μέσω της τέχνης διερευνώνται σε βάθος, ώστε να αναδειχθεί ένα νέο νόημα που αντικατοπτρίζει τη μοναδικότητα κάθε ατόμου στο πλαίσιο της θεραπευτικής κοινότητας.

Εισαγωγή

Η απεξάρτηση από παράνομες ψυχοτρόπους ουσίες και τη συνοδό παραβατικότητα προϋποθέτει εντατική και συνεχή υποστήριξη των ανθρώπων που ζητούν θεραπεία, καθώς και βαθύτερη επεξεργασία των συναισθημάτων τους, όπως και των παραδοχών, των στάσεων και των συμπεριφορών τους, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στα πρώιμα παιδικά χρόνια, τα βιώματα μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, τη διεργασία κοινωνικοποίησης κάθε ανθρώπου, την εκπαιδευτική πορεία, καθώς και στα βιώματα και τις εμπειρίες κατά τη διάρκεια της χρήσης. Η επεξεργασία συνεπώς των συναισθημάτων, των παραδοχών, των στάσεων και των συμπεριφορών είναι μια πολύπλοκη και μακρόχρονη διαδικασία, η οποία απαιτεί

ατομική και ομαδική θεραπεία σε ένα περιβάλλον ασφάλειας, αλληλοϋποστήριξης και ισότιμου διαλόγου (Πουλόπουλος 2011). Η απεξάρτηση στη φυλακή, παρ' ότι παρουσιάζει περισσότερες δυσκολίες από την αντίστοιχη διεργασία στην κοινότητα, είναι εφικτή για εκείνους τους κρατούμενους που την επιθυμούν και είναι διατεθειμένοι να προσπαθήσουν. Η τέχνη μπορεί να συμβάλει στη διεργασία της απεξάρτησης, ωστόσο από μόνη της δεν αποτελεί μέσο θεραπείας για τους εξαρτημένους. Είναι μάλλον μία συμπληρωματική μορφή υποστήριξης της προσωπικής αλλαγής, που μπορεί να τροφοδοτήσει με σημαντικές και ιδιαίτερα αξιοποιήσιμες πληροφορίες τη θεραπευτική διεργασία, χωρίς ωστόσο να μπορεί να την υποκαταστήσει (Πουλόπουλος 2013).

Στους περισσότερους κρατούμενους ο εγκλεισμός δημιουργεί έντονα συναισθήματα πόνου, φόβου, μοναξιάς, απογοήτευσης και θυμού. Αισθάνονται αδυναμία, ματαίωση και αποτυχία και δυσκολεύονται να διαχειριστούν αυτά τα συναισθήματα. Πολύ συχνά καταφεύγουν στη χρήση και υιοθετούν στάσεις και συμπεριφορές που θεωρούν ότι θα τους επιτρέψουν να επιβιώσουν όσο διάστημα παραμείνουν στη φυλακή. Η θεραπευτική κοινότητα αντίθετα, ως βασική μέθοδος απεξάρτησης, εκπαιδεύει τα άτομα να μπορούν να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους χωρίς να καταφεύγουν στη χρήση ουσιών και να τα υποστηρίζει ώστε να υιοθετούν συμπεριφορές που θα τους βοηθήσουν στην ένταξή τους στην κοινωνία. Πολλοί κρατούμενοι, εκτός από την εξάρτηση από ουσίες, φέρουν ένα βαρύ ποινικό ιστορικό, που μπορεί να περιλαμβάνει βία, κλοπές, επιθετική συμπεριφορά. Αρκετοί από αυτούς έχουν περάσει μεγάλο μέρος της ζωής τους στους δρόμους και πιθανόν να γνωρίζουν ήδη κάποιους από τους άλλους κρατούμενους από παράνομες δραστηριότητες εκτός φυλακής. Η κουλτούρα του δρόμου αναπαράγεται συνεπώς στη φυλακή και αναδιαμορφώνεται ανάλογα με την ιστορία και την κουλτούρα αυτής. Άλλωστε,

Εικόνα 1: Ζωγραφίζοντας στα συνιρίμια της φυλακής, Αρχείο ΚΕΘΕΑ.

κάθε φυλακή έχει τη δική της παράδοση και ιστορία που είναι πλούσια σε μύθους, ήρωες, τελετουργίες και συμβολισμούς. Αυτή η ιστορία, που έχει την αφετηρία της πριν από το κτίσιμο της φυλακής, διαμορφώνει ιδέες, συνήθειες, πεποιθήσεις και καλλιέργει μία κουλτούρα που επηρεάζει τη συμπεριφορά του προσωπικού και των κρατουμένων και δημιουργεί μία ιδιαίτερη αντίληψη για τον έλεγχο και τη φροντίδα τους, αλλά και για τον ίδιο τον χώρο.

Οι δικαστικές φυλακές Κορυδαλλού

Η λειτουργία των δικαστικών φυλακών του Κορυδαλλού ξεκίνησε το 1961. Η κατασκευή τους υπήρξε για πολλές δεκαετίες όραμα διαφόρων κυβερνήσεων της χώρας, που αναζητούσαν τη δημιουργία μιας σύγχρονης φυλακής σύμφωνα με τα πρότυπα εγκλεισμού και σωφρονισμού που κυριαρχούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Η περιοχή του Κορυδαλλού ήταν εκείνη την εποχή αραιοκατοικημένη, όμως σήμερα η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική, καθώς οι φυλακές Κορυδαλλού, που καταλαμβάνουν χώρο 260 στρεμμάτων, περιβάλλονται από έντεκα συγκροτήματα που αφορούν παιδιά και έφηβους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται βρεφονηπιακοί σταθμοί, Δημοτικά Σχολεία, Γυμνάσια και Λύκεια. Ορισμένα μάλιστα από αυτά βρίσκονται σε απόσταση που δεν υπερβαίνει τα τριάντα μέτρα από το συγκρότημα των φυλακών. Ο Δήμος Κορυδαλλού διεκδικεί σήμερα την αξιοποίηση της έκτασης που καταλαμβάνουν οι φυλακές για τη μετατροπή της σε χώρο πρασίνου, αθλητικών

εγκαταστάσεων και εν γένει λειτουργιών που θα καλύπτουν τοπικές ανάγκες σε μια πυκνοκατοικημένη πλέον περιοχή. Η μεταφορά των φυλακών σε άλλη περιοχή της Αττικής είναι και στον σχεδιασμό των τελευταίων κυβερνήσεων.

Στη φυλακή ο χρόνος κυλάει δύσκολα, αργά, η ελπίδα ασφυκτιά στα λίγα τετραγωνικά μέτρα ενός κελιού, ο φόβος είναι παρών, το προσωπικό αδιέξοδο μεγαλώνει. Πολλοί κρατούμενοι συνεχίζουν τη χρήση ναρκωτικών μέσα στη φυλακή και άλλοι ενδεχομένως την ξεκινούν εκεί. Τα ψυχοφάρμακα και τα ναρκωτικά γίνονται το μέσο για να μειωθούν ο ψυχικός πόνος, η ανασφάλεια, η ανία, η απελπισία. Οι άνθρωποι αναζητούν διέξοδο προς την ελευθερία. Η φυλακή είναι χώρος εμπειριών, συναισθημάτων, φαντασιώσεων, ένας βιωμένος χώρος που επηρεάζει τους κρατουμένους στο διηνεκές.

Στις 4 Ιουνίου 2006 συνέβη μία κινηματογραφική απόδραση από τις φυλακές Κορυδαλλού, όταν ένα μικρό ελικόπτερο προσγειώθηκε στο προαύλιο της φυλακής και παρέλαβε δύο κρατουμένους, τον Βασίλη Παλαιωκώστα και τον Αλκέτ Ριζάι. Αυτός ο χώρος μετατράπηκε με τη δημιουργία της θεραπευτικής κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ σε χώρο προς την ελευθερία μέσω της νόμιμης οδού για άλλους κρατούμενους χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών. Η θεραπευτική κοινότητα που κατασκευάστηκε με τη συμμετοχή των κρατουμένων χρηστών λειτουργήσε αποτελεσματικά μέχρι τη στιγμή που ξέσπασε μία μεγάλη πυρκαγιά μετά από εξέγερση κρατουμένων, το Σεπτέμβριο του 2012. Η πυρκαγιά κατέστρεψε ολοσχερώς όλο

Εικόνα 2: Κρατώντας τη φυλακή εκτός της Θεραπευτικής Κοινότητας, Αρχείο ΚΕΘΕΑ.

τον εξοπλισμό και τις εγκαταστάσεις της θεραπευτικής κοινότητας. Μία κοινότητα ανθρωπιάς και αλληλεγγύης δέχθηκε ένα σοβαρό πλήγμα και κινδύνευσε να διαλυθεί. Στην πρώτη φάση μετά το συμβάν κυριάρχησε λύπη, πόνος, θυμός και φόβος.

Τέχνη και αλλαγή στην κρίση

Μέσα από την κρίση και τον κίνδυνο αποδιοργάνωσης αναδείχθηκε μια ευκαιρία για τέχνη, δημιουργία και αλληλεγγύη. Τα μέλη της θεραπευτικής κοινότητας, υπό την καθοδήγηση ενός εικαστικού καλλιτέχνη¹ και την υποστήριξη του θεραπευτικού προσωπικού² ζωγράφισαν στους καμένους τοίχους, εκφράζοντας σκέψεις, συναισθήματα. Ανακαλώντας προσωπικές μνήμες και κινητοποιώντας τη φαντασία τους, δημιούργησαν ένα εξαιρετικό εικαστικό αποτέλεσμα. Για τα θεραπευόμενα μέλη η τέχνη αποτέλεσε εμπειρία μάθησης και αυτογνωσίας, καθώς και ένα μέσο επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι καμένοι τοίχοι συμβόλισαν τη δημιουργία και την ελπίδα μετά την καταστροφή και έστειλαν ένα ηχηρό μήνυμα στην κοινωνία ότι η ελπίδα μπορεί να γεννηθεί ακόμα και μέσα από τις στάχτες.

Ο κατεστραμμένος χώρος μετατράπηκε για μία χρονική περίοδο σαράντα ημερών στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ του παρελθόντος και του μέλλοντος, καθώς μέσω της

τέχνης συναντήθηκαν τα βιώματα του χώρου και τα βιώματα των ανθρώπων, ώστε να συγκροτήσουν ένα νέο βίωμα. Αυτή είναι η έννοια του βιωμένου χώρου, όπου το άτομο προσπαθεί να κατανοήσει και να επεξεργαστεί τις εμπειρίες του σε αλληλεπίδραση με τον χώρο στον οποίο βρίσκεται και με τα νοήματα που αυτός μεταφέρει για το ίδιο. Η καλλιτεχνική δημιουργία είναι ένας δρόμος για την πνευματική ελευθερία και την υπέρβαση που αντανακλά τη θέληση και τη μοναδικότητα του ανθρώπου. Ο βιωμένος χώρος είναι ο χώρος με τις αναπαραστάσεις, τις φαντασίες, τους συμβολισμούς, τις εμπειρίες. Είναι ο χώρος της μνήμης και των οραμάτων που δημιουργούν νέους χώρους, οι λογοτεχνικές μεταφορές, τα πρόσωπα και τα τοπία, είναι η ζωγραφική και οι φωτογραφικές απεικονίσεις. Ο Lefebvre (1991) πρώτος αναφέρθηκε στην έννοια του βιωμένου χώρου αναλύοντας την τριμερή διαλεκτική για την κοινωνική θεωρία του χώρου, ορίζοντας τρεις διαστάσεις οι οποίες είναι αλληλοσυνδεδεμένες: Την *υλική διάσταση*, όπου εξετάζονται οι φυσικές και υλικές ροές, μετακινήσεις, συσχετίσεις και οι ρουτίνες, την *αναπαράσταση του χώρου*, στην οποία περιλαμβάνονται οι αντιλήψεις του χώρου για το τι μπορεί να γίνει και αφορά στον σχεδιασμό και την υλοποίηση τους τεχνοκράτες, τους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους, και τον *βιωμένο χώρο*, δηλαδή τον χώρο των κατοίκων, χρηστών,

¹ Ο ζωγράφος κ. Μ. Χάρος είχε την ευθύνη του καλλιτεχνικού «εργαστηρίου».

² Τη θεραπευτική υποστήριξη των μελών είχαν αναλάβει ο κ. Β. Κυργέτσος (κοινωνικός λειτουργός, υπεύθυνος της θεραπευτικής κοινότητας) και η κ. Β. Καφεντζάκη (ψυχολόγος).

Εικόνα3: «Είμαστε εδώ και συνεχίζουμε ενωμένοι», Αρχείο ΚΕΘΕΑ.

καλλιτεχνών και φιλοσόφων με ειδική σημασία, μέσω αναπαραστάσεων και συμβόλων.

Η καλλιτεχνική δραστηριότητα σε έναν βιωμένο χώρο αποτελεί μέσο για τη θεραπευτική διαδικασία που οδηγεί στην προσωπική αλλαγή. Είναι ένας τρόπος επικοινωνίας με μεγάλο εύρος διαφορετικών εκφραστικών εργαλείων για τη διερεύνηση και εξωτερίκευση της φαντασίας, του ασυνείδητου και του συναισθήματος. Η τέχνη προσφέρεται στο άτομο ως μια νέα γλώσσα για να αποκωδικοποιήσει το συναισθηματικό του κόσμο, να εκφράσει το άρρητο, να καθρεφτίσει την προσωπικότητα και τα ενδιαφέροντά του, να φτάσει σε μία νέα κατανόηση του εαυτού και σε καλύτερη διαχείριση των προβλημάτων του. Οι θεραπείες μέσω τέχνης στηρίζονται στην αρχή ότι οι εμπειρίες, οι σκέψεις και τα συναισθήματα του ανθρώπου μπορούν να εκφραστούν περισσότερο με μη λεκτικούς τρόπους, όπως τα χρώματα, τα σχήματα, η μουσική, ο ρυθμός και η κίνηση. Η αποδέσμευση από την αποκλειστικά λεκτική, κυριολεκτική και λογική έκφραση μπορεί να απελευθερώσει βαθύτερα συναισθήματα, να δώσει διέξοδο σε πιο μύχιες σκέψεις, να αποκαλύψει επώδυνα βιώματα, δίνοντας το έναυσμα για βαθύτερη επεξεργασία τους (Πουλόπουλος 2013).

Τα τραυματικά γεγονότα, όπως αυτή η ολοσχερής καταστροφή της θεραπευτικής κοινότητας, προκαλούν θλίψη, πόνο, φόβο, ενοχή και συχνά οδηγούν τα άτομα σε απάθεια και σιωπή. Δημιουργούν μία βαθιά κρίση που αποσταθεροποιεί, αλλά μπορεί ταυτόχρονα να αποτελέσουν και κατώφλι μετάβασης στην αλλαγή. Εναντία στον πόνο και τον φόβο, που δημιούργησε η απώλεια, η δημιουργικότητα συνεισφέρει στην αποκατάσταση του τραύματος και μπορεί να αποτελέσει μία ισχυρή αυτό-άμυνα προστασίας από την ψυχική κατάρρευση. Πολύ συχνά επιλέγεται ως λύση η απομάκρυνση από τον χώρο που δημιούργησε το τραύμα, προκειμένου να δοθεί ο

απαραίτητος χρόνος για την επούλωσή του. Η επιστροφή στον χώρο που δημιούργησε την τραυματική εμπειρία ανασύρει το μετα-τραυματικό άγχος, μπορεί όμως κάτω από ορισμένες συνθήκες και με την απαραίτητη προϋπόθεση της ύπαρξης ενός ασφαλούς θεραπευτικού πλαισίου, να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια νέα εμπειρία που θα βοηθήσει στη βαθύτερη διερεύνηση και επεξεργασία των προσωπικών προβλημάτων. Η επανασύνδεση με την πραγματικότητα που υπήρξε οδυνηρή, μπορεί να αναπλαισιωθεί ψυχικά και μέσω της τέχνης, βοηθώντας το άτομο να αντιμετωπίσει το φόβο και τη θλίψη.

Αυτή η νέα εμπειρία καταγράφεται αρχικά στον ψυχισμό του ατόμου, ταυτόχρονα όμως και στην ιστορία του χώρου. Αφορά ουσιαστικά βιώματα και προσωπικές εμπειρίες που αποκτούν νόημα για τους ανθρώπους που παρευρίσκονται σε αυτόν. Ταυτόχρονα, η συνάντηση του ατόμου με τον βιωμένο χώρο καταγράφεται στην ατομική και συλλογική μνήμη και μέσω διαφόρων διεργασιών και τελέσεων αποτελεί γνώση και εμπειρία για το μέλλον. Ως εκ τούτου, «στη συλλογική μνήμη δεν ανακαλείται το παρελθόν, το παρελθόν δείχνεται» (Σταυρίδης 2006, 17).

Ο βιωμένος χώρος δημιουργεί έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα και μία διακριτή ταυτότητα που ορισμένοι ονομάζουν ατμόσφαιρα ή αύρα ή όπως αποκαλείται στην ιαπωνική γλώσσα *ma*. Αυτές οι έννοιες περιγράφουν τη μοναδικότητα του κάθε χώρου που σχετίζεται με τα βιώματα των ανθρώπων, με την ανάγκη τους να κατανοήσουν την ταυτότητα, την ιστορία του χώρου και να δράσουν αναδι-αμορφώνοντας την ιστορία του.

Οι Ιάπωνες χρησιμοποιούν τη λέξη *ma* για να περιγράψουν το «ενδιάμεσο» που διαμορφώνει το όλον. Αυτός ο ενδιάμεσος χώρος αναπαρίσταται από ένα ιδεόγραμμα που αποτελείται από δυο στοιχεία. Τα δύο φύλλα μίας πόρτας και ένα άνοιγμα μέσα από το οποίο περνάει το

Εικόνα 4: Μορφή στον καμένο τοίχο της φυλακής, Αρχείο ΚΕΘΕΑ.

φως της ημέρας ή του φεγγαριού (Nitschke 2018). Το σύμβολο δεν είναι μόνο το περίγραμμα της πόρτας, αλλά η πόρτα που είναι ανοικτή στο φως και έτσι επιτρέπει την εξέλιξη, τη δημιουργικότητα και την ελευθερία. Το *ma* συμβολίζει τον χώρο ανάμεσα στα άκρα, ανάμεσα στην αρχή και το τέλος. Συμβολίζει επίσης την έννοια του χώρου και του χρόνου όπως βιώνονται στη διάρκεια της ζωής και σχετίζονται με συναισθήματα, καθώς και με τη θετική και αρνητική ενέργεια. Σχετίζεται περισσότερο με τη σιωπή παρά με τον θόρυβο, αποτελεί την παύση στον λόγο και τη μουσική μέσα από την οποία μεταφέρεται η ουσία του νοήματος. Μέσω μιας ασυνείδητης ψυχικής διεργασίας αποτυπώνει όσα νιώθουν οι άνθρωποι όταν βρίσκονται σε ένα χώρο που για αυτούς έχει προσωπικό νόημα και καθρεφτίζει τις εικόνες που αναζητούν με τη φαντασία τους, τα όνειρα τους και τις προηγούμενες εμπειρίες τους.

Ωστόσο, αυτός ο οικείος χώρος, που μπορεί να είχε έναν ξεχωριστό χαρακτήρα επειδή οι άνθρωποι είχαν συμβάλει στη δημιουργία του, τον είχαν κατοικήσει, αποτελούσε έναν χώρο ασφάλειας και ηρεμίας, με την πυρκαγιά μετατράπηκε σε έναν ανοίκειο χώρο που ανέσυρε τα συναισθήματα του φόβου, της θλίψης και της αποστροφής. Η εγγύτητα και η αναζήτηση νοήματος σε αυτόν τον κατεστραμμένο χώρο απετέλεσε τον στόχο μίας εικαστικής και παράλληλα θεραπευτικής παρέμβασης, που θα έδινε τη δυνατότητα στα άτομα να αντιμετωπίσουν το πένθος της απώλειας και να συνεχίσουν να αισθάνονται ότι αξίζει να συνεχίσουν να ζουν, ότι υπάρχει

ελπίδα και πως, ακόμη και μετά την καταστροφή, με τη δημιουργικότητα της τέχνης μπορεί αυτός ο χώρος να ξαναγίνει οικείος.

Η παρέμβαση μέσω τέχνης βασίστηκε στην ιδέα ότι τα μέλη της κοινότητας που είχαν αποσταθεροποιηθεί ψυχικά από το τραυματικό γεγονός, θα μπορούσαν να επανασυνδεθούν με τον χώρο, ζωγραφίζοντας ένα τεράστιο πανό που θα έστελναν ως δώρο στην ετήσια τελετή αποφοίτησης των μελών των θεραπευτικών προγραμμάτων, η οποία γίνεται εκτός φυλακής, θεωρώντας ότι μέσω αυτού θα μπορούσαν συμβολικά να συμμετάσχουν και αυτοί στην τελετή αποφοίτησης δηλώνοντας την παρουσία τους παράλληλα με την απώλεια που είχε προηγηθεί. Το μήνυμα που θέλησαν να μεταφέρουν ήταν «είμαστε εδώ και συνεχίζουμε ενωμένοι».

Μετά την αρχική προετοιμασία, η οποία είχε βιωματικό χαρακτήρα, τα μέλη μετέφεραν το πανό στον καμένο χώρο, προκειμένου να γεμίσουν με χρώματα και σχέδια τα περιγράμματα των σωμάτων τους. Όμως ταυτόχρονα βρίσκονταν σε έναν χώρο καταστροφής, όπου οι τοίχοι αναδείκνυαν τα βιώματά του. Αναζήτησαν έτσι στον τοίχο τις ρωγμές, τα σημάδια μέσα από τα οποία θα μπορούσαν να δημιουργήσουν έργα τέχνης και άρχισαν σιγά σιγά να μετατρέπουν τον χώρο από νεκρό σε ζωντανό χώρο καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργίας. Αναζήτησαν μάτια και ζωγράφιζαν πρόσωπα, επικοινωνούσαν μεταξύ τους σε ένα καλλιτεχνικό διάλογο που ξεπερνούσε τα όρια της φυλακής.

Η συμφωνία με τον καλλιτέχνη που τους καθοδηγούσε

Εικόνα 5: Έκθεση: «Κοινότητες στη Φυλακή: Παράθυρο στην Κοινωνία», ΟΗΕ, Βιέννη, 2014.³

και το θεραπευτικό προσωπικό ήταν να αποφύγουν τα στερεότυπα μοτίβα της φυλακής που βρίσκονται στους τοίχους ή στα σώματα των κρατουμένων και που συνήθως αναπαριστούν έναν «σταυρό», τον «Εσταυρωμένο», «κάγκελα», «σύρματα», «γυναίκες αγγέλους», «Παναγίες ή πόρνες». Θα λειτουργούσαν επομένως μέσα σε ένα νέο πλαίσιο με κανόνες, όπου θα αναζητούσαν με τη φαντασία τους νέα σχήματα και εικόνες, υπερβαίνοντας την ιδιότητα του κρατουμένου υπό θεραπεία. Η προϋπόθεση ήταν να αξιοποιήσουν τον τοίχο σαν έναν μεγάλο καμβά, αλλά και να αναζητήσουν μέσα από τις ρωγμές και τις καμένες επιφάνειες του, αυθόρμητα εικόνες, σχήματα και μορφές που με τη δική τους παρέμβαση θα μπορούσαν να μετατραπούν σε καλλιτεχνικό έργο. Με τον τρόπο αυτόν, χωρίς να το γνωρίζουν, υπάκουσαν σε μία βασική αρχή στην οποία ο Λεονάρντο Ντα Βίντσι προέτρεπε τους εκπαιδευόμενους καλλιτέχνες, δηλαδή, «[...] όταν θέλουν να ζωγραφίσουν μία τοιχογραφία, να μην ψάχνουν αφηρημένες ιδέες μέσα στο μυαλό τους, αλλά να κοιτάξουν μπροστά τους τον ίδιο τον τοίχο που προτίθενται να ζωγραφίσουν και να δουν μέσα από τις ρωγμές και τα σημάδια του χρόνου επάνω του, να αναδύονται οι εικόνες και οι μορφές που θα ζωγραφίσουν» (Ζαχαρόπουλος 2013). Προτεραιότητα συνεπώς δόθηκε στο έργο, αλλά παράλληλα, το έργο αποτέλεσε αφορμή για βαθύτερη διεργασία.

Τα σημάδια που άφησαν η φωτιά και ο καπνός πάνω στους τοίχους της Κοινότητας ξυπνούν στη μνήμη σκιές και τραύματα του προσωπικού παρελθόντος, από την παιδική ηλικία, την εφηβεία, την περίοδο της εξάρτησης, τη φυλακή. Και γίνονται ένας απρόσμενος καμβάς για δημιουργία. Τα μέλη της Θεραπευτικής Κοινότητας αρχίζουν να ζωγραφίζουν πάνω στους καμένους τοίχους. Οι τοιχογραφίες, που σχηματίζονται μέρα με τη μέρα, είναι τα αποτυπώματα της αγωνιώδους προσπάθειας των μελών της Κοινότητας να συμφιλιωθούν με το τραύμα της απώλειας και να το υπερβούν, να πάρουν την κατάσταση στα χέρια τους και να διατηρήσουν ζωντανή την ελπίδα, να μην χάσουν τον δρόμο τους.

Με το βλέμμα στην κοινωνία

Η ομορφιά και η τέχνη βρίσκουν τη θέση τους ανάμεσα στα καλίσματα και η δημιουργική φλόγα των ανθρώπων για ζωή και ελευθερία αποδεικνύεται πιο δυνατή από την καταστροφική πυρκαγιά. Για να μπορέσει να φτάσει στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα, το άτομο χρειάζεται να αποκτήσει αυτοπειθαρχία. Χρειάζεται να μπορέσει να οραματιστεί, να σχεδιάσει, να πειραματιστεί, να κινητοποιήσει τις δημιουργικές του δυνάμεις, να αποκτήσει νέες δεξιότητες. Αυτό οδηγεί σε ένα βαθύ αίσθημα ικανοποίησης και προσωπικής αξίας. Συγχρόνως, δίνει τη δυνατότητα να οργανωθούν τα συγκεκριμένα συναισθήματα και οι

καταστάσεις που βιώνει, ώστε να αποκτήσουν σαφήνεια και νόημα, και σταδιακά να συνειδητοποιήσει τα όριά του και τη σχέση του με τον εαυτό του και τους άλλους.

Μέσα από την καλλιτεχνική δημιουργία ευνοείται η επικοινωνία και η συνοχή της ομάδας. Το άτομο μπορεί να ξαναδεί το παρελθόν, να κατανοήσει το παρόν και να φανταστεί το μέλλον. Διευρύνονται οι προσλαμβάνουσες και το πλαίσιο αναφοράς του, αποκαλύπτονται νέες όψεις της πραγματικότητας, βρίσκει νέους τρόπους να συνδεθεί με την κοινωνία. Η παρέμβαση αυτή προωθήθηκε στην κοινωνία σε καλλιτεχνικές εκθέσεις, φεστιβάλ και δρώμενα με στόχο να περάσουν μηνύματα πρόληψης και προβάλλουν ένα «καθαρό» τρόπο ζωής χωρίς εξαρτήσεις διαμορφωθούν κοινωνικές συμμαχίες για την υποστήριξη της πρόληψης, της απεξάρτησης και της κοινωνικής ένταξης.

Δυόμισι χρόνια μετά την πυρκαγιά, ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2015 η λειτουργία της Θεραπευτικής Κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ στον ίδιο χώρο των δικαστικών φυλακών Κορυδαλλού μετά την ανακατασκευή της. Ήταν μια νέα αρχή για τα μέλη της Κοινότητας, προσφέροντάς τους ξανά κατάλληλες συνθήκες θεραπείας, αλλά και την προοπτική αλλαγής για άλλους κρατούμενους του Κορυδαλλού που θα ήθελαν να βγουν από τον φαύλο κύκλο της εξάρτησης. Από αυτή την ιστορία γίνεται φανερό ότι οι θεραπευτικές κοινότητες, που επιδιώκουν την απεξάρτηση του ανθρώπου από τα ναρκωτικά και την απελευθέρωσή του από τον φαύλο κύκλο της εξάρτησης, βρίσκουν στην τέχνη έναν ισχυρό σύμμαχο για να βοηθήσουν τα μέλη τους να αλλάξουν, αλλά και για να στείλουν το μήνυμα στην κοινωνία ότι η αλλαγή αυτή είναι δυνατή.

³ Περισσότερες φωτογραφίες από τα έργα των μελών της Θεραπευτικής Κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού στο: <https://www.kethea.gr/gallery/koinotites-sti-fylaki-koinotites-stin-koinonia/>

Abstract

The present paper is addressing how art can contribute to drug free treatment efforts within a therapeutic community setting in prison. The paper addresses a specific case study where art was employed to help drug users in prison cope with a traumatic event that has happened within the TC prison setting. Art can be a powerful means that together with drug free treatment within a safe environment can offer imprisoned drug users the opportunity to explore feelings, experiences, assumptions and traumas within a safe space. Furthermore, art can contribute to transforming traumatic experiences and in making meaning out of those. Fear, guilt, loneliness and frustration can be explored in depth to reveal and create meaning through art, reflecting the uniqueness of each person within a therapeutic community setting.

Keywords: Therapeutic community, art, prison, living space.

Βιβλιογραφία

Ζαχαρόπουλος, Ντ., 2013. «Μια γενναιόδωρη δόση ελπίδας». *Κοινότητες στη φυλακή, παράθυρο στην κοινωνία*. ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ-Αθήνα: Σχήμα & Χρώμα.

Πουλόπουλος, Χ., 2011. *Κοινωνική Εργασία και Εξαρτήσεις: Οι κοινότητες της αλλαγής*. Αθήνα: Τόπος.

Πουλόπουλος, Χ., 2013. «Τέχνη, ναρκωτικά και απεξάρτηση». *Εξαρτήσεις*, 21, 11-16.

Σταυρίδης, Σ., 2006. «Η σχέση του χώρου και του χρόνου στη συλλογική μνήμη». Στο Σ. Σταυρίδης (επιμ.) *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Lefebvre, H., 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blakwell (1974. *La production de L' espace*. Paris: Anthropos).

Nitschke, G., 2018. MA: Place, Space, Void. *Kyoto Journal*. Διαθέσιμο στο: <https://kyotojournal.org/culture-arts/ma-place-space-void/>.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
HELLENIC REPUBLIC
Hellenic Ministry of Culture and Sports

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
General Directorate of Antiquities and Cultural Heritage

Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Directorate of Archaeological Museums, Exhibitions and Educational Programmes

ISBN 978-960-386-454-7